

De oudste lijnrechte
grens ter wereld

400 jaar Semslinie

• Groningen
• Wolfsbarge
• Lula
• Bareveld
• Barkelazwet
• Ter Apel
• De Maten

400 jaar Semslinie

De oudste lijnrechte
grens ter wereld

400 jaar Semslinie

Egbert Brink
Paul Brood
Martin Hillenga
Erwin Karel
Harm van der Veen
Frans Westra

met een bijdrage van Jan Blokker
en foto's van Sake Elzinga

• Groningen

• Wolfsbarge

• Lula

• Bareveld

• Barkelazwet

• Ter Apel

• De Maten

Semsweg

Woord vooraf	6
Wie was Johan Sems?	11
1615 – Een nieuwe grens in wording	23
<i>Martinitoren Groningen</i>	31
1650 - Wolfsbarge - Kaarten in de strijd	38
1713 – Lula, verdwenen steen des aanstoots	45
1765 – Bareveld, cruciaal strategisch punt	58
1817 – Barkelazwet: het ontstaan van de Koningsraai	67
<i>175 jaar gekibbel over het Convenant</i>	81
1856 – Ter Apel, het Stadskanaal als slagader van de Veenkoloniën	86
<i>Witte wieven en widde juffers. Bijgeloof rond de Semslinie</i>	100
1873 – Bareveld, deining om de dam	104
<i>Knoalster Lorelei</i>	108
1905 – De spoorlijn Stadskanaal-Ter Apel	112
1974 – De Maten: speelbal van Groningen en Drenthe	125
<i>Ter Apel – Huis van het Nieuwe Licht</i>	135
2015 - Burger in het koninkrijk van God	142
Epiloog – Rechtlignig	155
Voor wie meer wil weten	158
Register	161
Illustratieverantwoording	166

Woord vooraf

Kaarsrechte grenzen – zelden betekenen ze iets goeds.

Ze kwamen aan een tekentafel tot stand om conflicten te voorkomen of beslechten. Maar de rechtlijnigheid was daarna zelf vaak weer aanleiding voor een conflict. Een liniaal houdt nu eenmaal geen rekening met culturele of natuurlijke omstandigheden.

Wie door een atlas bladert, ziet de rechte lijn vooral in voormalige koloniën of gekoloniseerde gebieden: Noord-Amerika, Afrika, het Midden-Oosten. Maar de oudste rechte grens ter wereld bevindt zich – verstopt tussen kronkelende lijnen – juist in Nederland. Ook in gekoloniseerd gebied, namelijk de noordoostelijke grens tussen de provincies Drenthe

en Groningen. Het aangrenzend gebied staat bekend als de Veenkoloniën.

Kaart van Afrika (1935).

Ooit maakte deze regio deel uit van het Bourtanger Moeras, een van de grootste veengebieden van West-Europa. Met de rust in deze moeilijk toegankelijke streek was het gedaan, toen de vraag naar turf, gedroogde veengrond, ontstond. Deze werd vanaf de late middeleeuwen niet alleen gebruikt als brandstof voor huishoudens, maar diende ook om de ovens te stoken waarin stenen werden gebakken. De 'verstening' van de steden en dorpen, waar eerst veelal in hout werd gebouwd, was in volle gang.

In het begin van de zeventiende én Gouden eeuw werd de stad Groningen de projectontwikkelaar van de vervening in het Bourtanger moeras. Het veen vertegenwoordigde een grote economische waarde. Wie veen bezat, had een potentiële goudschat – vergelijkbaar met tegenwoordig olie en gas. En toen begon de strijd.

Kaart van de Verenigde Staten (1908).

In het veengebied was een duidelijke grenslijn eerder nauwelijks nodig geweest. Maar dat werd nu anders. Conflicten tussen Drentse en Westerwoldse landgebruikers waren aanleiding voor het Drentse bestuur om aan stadhouder Willem Lodewijk te vragen maatregelen te nemen. En dat deed hij: de landmeters Jan Sems en Jan de la Haij kregen de opdracht een grenslijn te trekken. De lijn tussen Groningen en Ter Apel zou de naam van één van die trekker dragen: de Semslijn. Maar waar de nieuwe grens de geschillen moest oplossen, werd zij zelf een twistpunt. Niet alleen in die vroege zeventiende eeuw, maar eeuwenlang.

Over deze in 1615, dus precies vier eeuwen geleden getrokken Semslijn gaat dit boek.

In drie eeuwen veranderde er maar weinig aan de techniek van de vervening. De jongen rechts heeft in zijn rechterhand een opschot, waarmee de turven werden los gestoken. Ze werden vervolgens met de slagkar naar het droogveld gereden. De foto werd begin vorige eeuw gemaakt op het grondgebied van de huidige gemeente Borger-Odoorn.

Afbeeldingen van het hoogveenlandschap van vóór de grootschalige ontginning zijn een zeldzaamheid.

Dit schilderij, gemaakt omstreeks 1650, zou de vervening in de omgeving van Veendam-Wildervank voorstellen. Het land is nog glooiend, met her en der dikke veenkussens en meerstallen. De turfgraverij is in vol bedrijf: de turven staan gestapeld in bulten te drogen, kleine bootjes liggen klaar voor het transport. Volgens overlevering zou de man links, met de hoed, vervener Adriaan Geerts Wildervanck voorstellen, maar meer dan een goed verhaal is dat niet. Het is niet eens helemaal zeker of dit wel Groningen is: de schilder Jacobus Sibrandi Mancadan was afkomstig uit Friesland, en ook daar werd druk verveend. Wat wel enige geloofwaardigheid aan de overlevering geeft, is dat het schilderij afkomstig is uit de familie Feith, afstammelingen van vervener Wildervanck.

IOHAN. SEM. Stev.
Aetat. suae. 51.
lingua.

Geometriae.

Dyckgraet

M. Faber pinxit.

Iac. Matham sculpsit.

Toute chose par raison et mesure,
est à priser de nature.

1623

Wie was Johan Sems?

De naam Semslinie is in Noordoost-Nederland een begrip, zeker in het gebied van de Gronings-Drentse veenkoloniën. Maar wat betekent de naam precies? Naar wie of wat is de linie genoemd? De naamgever is Johan Sems, die vier eeuwen geleden de grenslijn door het veen trok. Wie was deze Johan Sems?

Johan Sems werd in 1572 te Franeker geboren als zoon van Sem Ijsbrandts en Claesgen Adriaens. Van de familie van Sems is alleen bekend dat zijn oom, mr. Eco Isbrandi, langere tijd secretaris van de Staten van Friesland was. Van de tijd dat Sems in Franeker woonde, is niets over hem bekend. Op negenjarige leeftijd moest hij al verhuizen, want op 3 januari 1581 werd Sems' vader als 'Sempronius Isebrandi, Frisius' aan de Leidse universiteit ingeschreven als student in de rechtsgeleerdheid. Het gezin bestond

Johan Sems werd in 1572 te Franeker geboren als zoon van Sem Ijsbrandts en Claesgen Adriaens.

toen uit zes personen: Johan Sems en zijn ouders, twee broers en een zuster. Zij woonden in Leiden op Marendorp Landzijde, hoek Lange Hooglandse kerksteeg, niet bepaald een achterbuurt. Desalniettemin overleed vader Sems

in 1584 door overmatig drankgebruik. Vermoedelijk was hij ook geen student, maar had hij zich ingeschreven bij de universiteit omwille van de belastingvoordelen.

Het gezin verhuisde vervolgens naar de Steenschuur, hoek Nieuwsteeg Oostzijde, waar het een groot huis bewoonde. Er is weinig bekend over de Leidse jaren van Johan Sems. Hij zal in deze periode zijn opleiding tot landmeter en wiskundige genoten hebben, zoals blijkt uit de introductie op zijn boek *Practijck des Lantmetens*. Hij spreekt daarin over zijn vriendschap met de landmeter Jan Pietersz. Dou, die in 1597 werd aangesteld tot landmeter in Leiden en met wie Sems dit boek publiceerde. Het lijkt aannemelijk dat Sems en Dou in de leer zijn geweest bij degenen die zij in hun voorwoord op het boek noemen: Ludolf van Ceulen, Symon Franszoon van Merwen en Simon Stevin. Van Ceulen en Van Merwen waren de eerste professoren aan de in 1600 aan de Leidse universiteit opgerichte Ingenieursschool, de zogenaamde 'Duytsche Mathematique'.

Portret van Johan Sems uit 1623. Kopergravure door Jacob Matham naar een schilderij door Martin Faber.

Onderin het medaillon staat het motto van Sems, dat (in vertaling) luidt: 'Alles valt vanzelf te bepalen, door het gebruik van rede en maat'.

Zelfportret van Johan Sems, vervaardigd voor *Practijck des Lantmetens* (1600).

Kaart van Leeuwarden uit 1603, getekend door Johan Sems en gegraveerd door Pieter Bast. Sems maakte de kaart toen hij met zijn echtgenote in de stad woonde, in het pand Sint Jacobsstraat 22, op de hoek van het zogenaamde Spooksteegje.

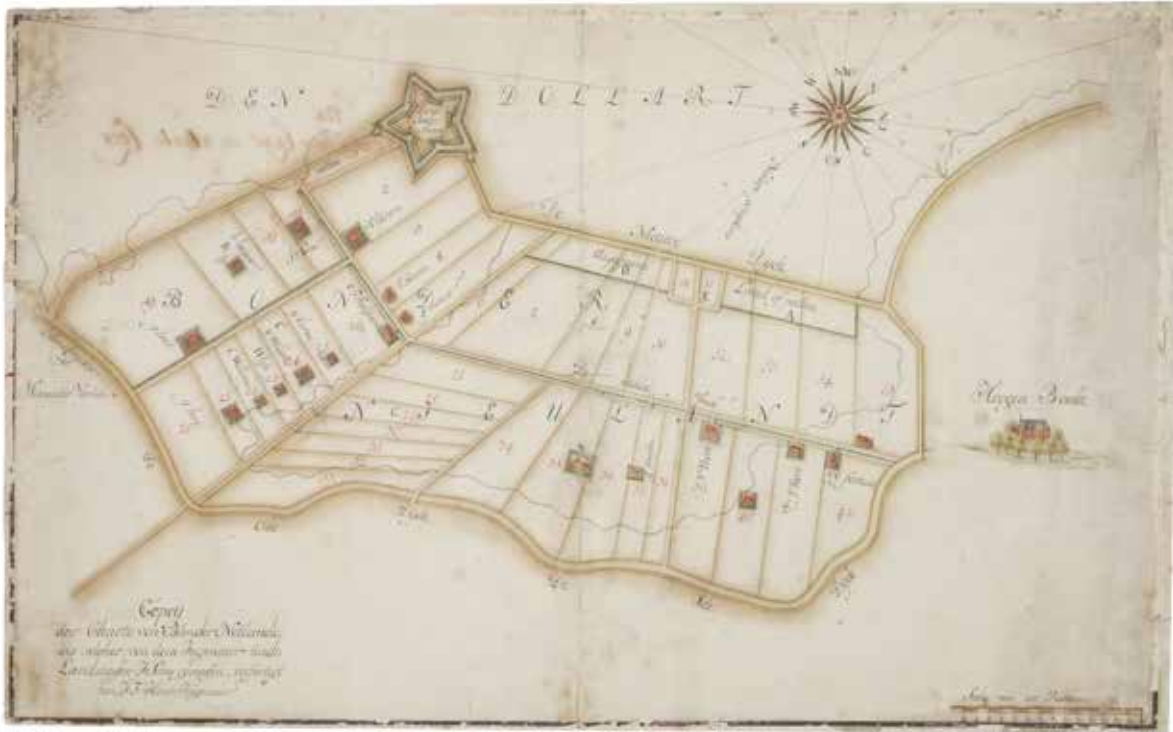

Stevin schreef er het lesprogramma voor. Het zal een inspirerende omgeving zijn geweest, waarin vele vaardigheden op professioneel niveau konden worden verworven.

Terug naar Friesland

Johan Sems bleef niet in Holland, maar verhuisde terug naar Friesland, waar we hem in 1599 tegenkomen als nieuw

Kaart van het Bunderneuland, opgemeten door Johan Sems, vermoedelijk in 1628. Ook de bezittingen van Sems zelf staan er op aangegeven. Kopie uit de achttiende eeuw door J.F. Horst. De Nieuwe of Langackerschans (het tegenwoordige Nieuweschans) kwam in hetzelfde jaar tot stand. Door verdere inpolderingen kwam de schans steeds verder landinwaarts te liggen.

ingeschreven burger in Leeuwarden. Dat zal te maken hebben gehad met een belangrijke opdracht. In 1600 verrichtte hij namelijk op verzoek van het stadsbestuur metingen in Leeuwarden. Een op basis hiervan vervaardigde prestigieuze plattegrond van de stad werd in 1603 door de vooraanstaande graveur Pieter Bast in koper uitgestoken. Ook hier was sprake van een hoog professioneel niveau.

Sems droeg deze kaart op aan de Staten en het Hof van Friesland, alsmede aan de Raad en bevolking van de stad Leeuwarden. Zeker is, dat Sems in 1602 zijn aanstelling kreeg tot 'geometer by

den Hove van Vrieslant' wegens 'die goede rappoirten ons gedaen van de persoene van Meyster Jan Sems ende mede gesien die goede getuychenissen van zijnder const ende ervaerentheit'. Een aanstelling 'honoris causa', als het ware.

Daarnaast verrichtte Sems ook werkzaamheden als ingenieur. Zo was hij belast met het toezicht op de schansen en vestingen in het gewest Groningen (Bourtange en Delfzijl), waarvoor Friesland mede onderhoudsplichtig was.

Inmiddels was Johan Sems getrouwd met Baerthe van Soutelande. Er werden kinderen geboren en een zekere mate van welstand laat zich af lezen uit het feit, dat Sems diverse huizen kocht, zoals een woning in de St. Jacobsstraat in Leeuwarden. Wellicht had hij hier een atelier, want in een latere verkoopakte werd bepaald dat alles bij de verkoop inbegrepen was 'uytgesondert 't bord van den Landmeteren'.

Naar Bunderneuland en Groningen

In de winter van 1610/1611 verplaatste Johan Sems zijn activiteiten naar Bunde (Oost-Friesland). Vanaf 1607 was hij al bezig geweest om land te kopen in de nieuwe polder Bunderneuland (tussen het huidige Nieuweschans en Bunde). Hij nam ook een aandeel in het octrooi dat de graaf van Oost-Friesland in 1606 had verleend aan de inpolderaars en bezat er een boerderij. Niet vreemd voor een ondernemer: Sems had Leeuwarden

niet verlaten zonder schulden. Diverse vorderingen werden tegen hem ingesteld en in 1620 werd in Leeuwarden zelfs nog een 'platte vijercante eicken kiste' van 'Mr. Jan Semps geometricus' in beslag genomen, die overigens alleen rommel bevatte. Kennelijk kregen de schuldeisers geen vat op hem.

In september 1615 werd hij ingeschreven in het lidmatenboek van de hervormde kerk in de stad Groningen als 'Jan Sems Landtmeter mit syn huis-

Portret van Johan Sems, 1621-1623, ets door Pieter Feddes van Harlingen. Rondom de lijst staan vier vrouwelijke personificaties van de landmeetkunde.

Illustratieverantwoording

British Library, Londen 18

Det Kongelige Bibliotek, Kopenhagen 16
Drents Archief, Assen 24-25, 26, 40-41,
42, 47, 49 rechts, 53, 62, 63 boven, 63
onder, 72, 73 links, 82-83, 101, 102,

Drents Museum, Assen 88

Sake Elzinga, Assen 2, 4, 6, 30, 36-37, 44,
48-49, 54-55, 56-57, 84-85, 87, 89, 110-111,
116, 122-123, 124, 134, 140-141, 144, 146,
148, 150, 151, 153, 154, 157, 166

Gemeente Borger-Odoorn 6

Groninger Museum, Groningen 8-9, 78
links, 132-133,

Haagse Beeldbank 128-129

Historisch Centrum Leeuwarden, Leeu-
warden 12-13 [sign. Do26a]

Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage
39

Museum Klooster Ter Apel 136,
137 boven [foto Ton Uijtewaai]

Nationaal Archief, 's-Gravenhage 75,
76-77, 94-95 boven en onder

Nederlands Scheepvaartmuseum,
Amsterdam 17

Niedersächsisches Landesarchiv, Aurich
14

RHC Groninger Archieven, Groningen
10 [1536-4354], 19 [1536-2461; tekening
H. Boss], 21 [1536-7608], 32-33 [1536-
3679], 34 [1536-5213], 46 [818-20814], 50

[1536-6648], 52 boven [1468-149/70],
60 links [1536-1750], 60-61 [1536-6661],
64 links [1536-6735], 64-65 [1536-6732],
68-69 [1536-6743], 70 [818-21689], 90
[1536-6042], 92 boven [818-21324], 92
onder [818-17456; foto P.B. Kramer], 93
[818-10123], 96 [1100-305], 97 [818-1780;
foto A.D. Prummel], 98-99 [818-13930],
105 [1536-5905], 106-107 [1785-11156],
114 [1986-22844], 115 [1536-5786], 117
boven [818-0865; foto J. ten Horn], 117
onder [1785-11153], 118 onder [818-0861;
foto M.A. Douma], 119 [2138-2558; foto
F.C.W.H. Lunow], 120 [1536-2580], 121
[2138-2569; foto F.C.W.H. Lunow], 137
onder [1986-8434], 138 links [1986-16871],
138-139 [598-140**/1]

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
Amersfoort 78-79, 79 boven, 79 onder,
126-127

Rijksmuseum, Amsterdam 15, 22, 66

Rijksuniversiteit Leiden, Leiden 12 links

Universiteitsbibliotheek RUG, Groningen
35, 43

Veenkoloniaal Museum, Veendam 59,
80, 83 (rechts), 91, 113, 118 (boven), 155

Frans Westra, Haren 20

Wikimedia, Creative Commons 52
onder [foto Willemjans], 73 rechts [foto
Gouwenaar], 109 links [foto Gouwena-
naar], 109 rechts [foto Gouwenaar]

Overige (particuliere) collecties 6 links,
7 rechts, 29, 54 links, 92 midden, 103
boven en onder

Colofon

400 jaar Semslinie is een samenwerkingsproject van RHC Drents Archief, RHC Groninger Archieven en het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal.

DRENTS
ARCHIEF

Regionaal Historisch Centrum
Groninger
Archieven

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst: Egbert Brink, Paul Brood, Martin Hillenga, Erwin H. Karel,
Harm van der Veen en Frans Westra

Speciale tekstbijdrage: Jan Blokker

Fotografie: Sake Elzinga

Beeldredactie: Martin Hillenga

Eindredactie: Paul Brood

Vormgeving: Richard Bos, Wergea

© 2015 WBOOKS /de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8099 2
NUR 693

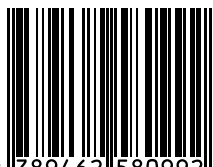

Het zal ieder die de kaart van Noord-Nederland bekijkt, vast zijn opgevallen: de kaarsrechte grens tussen de provincies Groningen en Drenthe. Waarom is die grens getrokken?

Eeuwenlang was er in het veengebied ten zuidoosten van Groningen een grenslijn nauwelijks nodig geweest. Maar dat werd anders omstreeks 1600. Gekibbel van Drentse en Westerwoldse boeren was aanleiding voor het Drentse bestuur om maatregelen te nemen. En dat gebeurde: de landmeters Jan Sems en Jan de la Hay kregen de opdracht een grenslijn te trekken door het veengebied. Maar waar deze nieuwe Semslijn de geschillen moest oplossen, werd zij eeuwenlang zelf een twistpunt.

Over de Semslijn gaat dit boek. In vier eeuwen is erom gestreden, is zij gebruikt, misbruikt, overschreden, gerespecteerd, getekend en bewonderd. Een denkbeeldige lijn tussen Groningen en Ter Apel, waarlangs de Groningse en Drentse veenkoloniën zich ontwikkelden, die Nederland eerst voorzagen van brandstof en daarna van voedsel.

9 789462 580992

WWW.WBOOKS.COM

250/400
JAAR HET STADSKANAAL
JAAR DE SEMSLIJN

DRENTS
ARCHIEF

Regionaal Historisch Centrum
Groninger Archieven

